

Posudek oponenta diplomové práce Elišky Luhanové

„Žitý prostor archaického Řecka“

předkládané v roce 2012 na Ústavu filosofie a religionistiky FF UK

Předkládaná práce se snaží rekonstruovat prostorovou strukturaci světa v době raně archaického Řecka na základě systematického čtení Hésiodovy *Theogonie* (a příležitostně i dalších básní). Aby nicméně autorka postihla principy této diferenciacce, musí se zároveň zabývat i celkovým procesem ustavování hésiodovského světa, a tedy podává v podstatě „široce založený komentář k Hésiodově *Theogonii*“ (s. 17). Lze tak vlastně říci, že strukturu hésiodovského světa zkoumá zároveň z perspektivy synchronní i diachronní, přičemž tyto perspektivy ukazuje jako komplementární: přítomný kosmologický rozvrh v sobě zároveň vždy odráží i postupný diferenciacční proces, jímž tohoto rozvrhu bylo dosaženo.

Po obsahové stránce má práce mimořádně vysokou úroveň. Autorka Hésiodovi velmi dobře rozumí a víceméně všechny její dílčí interpretace mi připadají přesvědčivé a dobře promyšlené. Díky zmíněné kombinaci synchronního a diachronního pohledu si její práce zachovává jakousi jednotnou vizi, do níž všechny dílčí témata začleňuje a činí z nich propojený celek, v němž vše souvisí se vším.

V závěru nadto autorka nabízí řadu syntetických úvah ohledně obecné povahy archaického myšlení: představuje je jako myšlení diferencní, tj. vytvářející smysluplný svět pomocí strukturálních opozic typu vysoké–nízké, vnitřní–vnější apod. V rámci diferencního myšlení pak rozlišuje mezi myšlením mytickým (hésiodovským), v němž jsou póly těchto opozic jasně vymezené, a myšlením prvních iónských filosofů, kteří pracují s diferencemi apeiratickými (tj. vyznačujícími pouze směry na škálové stupnici typu chladné–teplé, bez potřeby vymezovat její krajní póly). Oba tyto módy myšlení pak klade do kontrastu k pozdějšímu myšlení „substanciálnímu“, které krajní póly diferencí vyzdvihne „mimo škálu a učiní z nich čistě o sobě jsoucí meze“. Toto rozlišení pokládám ze originální a pro porozumění vývoji rané řecké filosofie za velmi přínosné. Je snad pouze škoda, že svou koncepci autorka představila až úplně na konci a nijak s ní nepracovala v průběhu práce. Zvláště srovnávání hésiodovského myšlení s iónským by se nabízelo, neboť iónských exkursů je v práci celá řada. Pokud by čtenář předem byl seznámen s hypotézou o jejich rozdílu, mohl by si ji na všech těchto exkurzech testovat a postupně promyšlet.

Struktura práce

Zatímco po obsahové stránce je práce skvělá, již méně spokojen jsem byl její strukturou. Ta je na nejzákladnější úrovni částí značených římskými číslicemi tematická, uvnitř těchto částí je však převážně komentářová: často spočívá v podrobném rozboru genealogických linií spojených u Hésioda s daným tématem. To má několik neblahých následků. (1) Témata se často překrývají, neboť tatáž genealogická souslednost je mnohdy probírána třeba i na třech různých místech z různých hledisek. (2) Jednotlivé části jsou vnitřně tematicky nekoherentní, neboť jsou zpravidla strukturovány právě jen podle genealogie, což vede k tomu, že jsou v jedné části probírána velmi odlišná témata prostě jen z toho důvodu, že mytické bytosti jim odpovídající figurují v dané genealogii. (3) Výklad se topí v detailech, jejich vztah k celku často není úplně zřejmý a které práci nesnesitelně rozřezávají.

Ukázkou všech těchto nešvarů může být kapitola IV s názvem „Země“. Část se ze začátku vsutku týká Země v nejrůznějších aspektech, a pomáhá tak mapovat „žitý prostor archaického Řecka“. Poměrně záhy se však výklad přesune k dalším bytostem, které v genealogické linii Země stojí (což je pochopitelně většina těch hlavních), a stává se tak letným encyklopedickým přehledem obrovské škály mytických postav, který je tematicky naprosto nepropojený. Mnohé z těchto bytostí ale vystupují i v jiných částech: např. v části II „Ustavení Diova světového řádu“, která se rovněž téměř celá odehrává uvnitř genealogické linie Země. Čtenář je proto při četbě neustále frustrován tím, že mnohé z motivů již v dřívějších kapitolách potkal, zatímco jiné jsou jen nakousnuty a nejsou propojeny v žádný smysluplný celek. Na mnoha místech působí výklad naprosto samoučelně, např. při obsírném výčtu hlavní řek řeckého světa (s. 79–80), které jsou probírány prostě jen proto, že je Hésiodos v *Theogonii* uvádí. Chápu, že v žitém prostoru archaických Řeků hrály řeky jistě klíčovou roli, ale nemyslím si, že by k postižení této role jakkoli přispíval prostý geografický výčet a základní popis všech těchto řek.

Týmiž nešvary trpí celá práce. Čtenář stále znovu naráží na výklady o tématech, která byla již probírána jinde. Toto „jinde“ je ale často třeba o 100 stran dříve: když se např. čtenář na s. 181 dostane ke kapitole 3.1 „Hory“, sotva si bude pamatovat, co přesně se o horách říkalo ve stejnojmenné kapitole 2.2.1.2 na s. 70–73. Výsledkem je, že myšlenky ztrácejí na koncentrovanosti: rozbory týchž témat z různých úhlů se vzájemně neposilují, nýbrž díky své vzdálenosti spíše ve čtenáři vyvolávají dojem, že se autorka opakuje. Ve výsledku se tak práce navzdory své důkladnosti paradoxně zůstává na povrchu, neboť přílišný myšlenkový rozptyl brání hlubšímu uchopování jednotlivých témat, které by podle mě vyžadovalo větší tematickou koncentraci. Přitom není pochyb, že autorka velmi hluboký vhled do Hésiodova světa má – pouze se jí jej nepodařilo čtenáři zprostředkovat.

Práce s prameny

S primárními prameny pracuje autorka velmi fundovaně. Texty, o něž se opírá, zjevně dobře zná a je schopna je číst je v řeckém originále. V některých ryze komentářových částech by možná práci prospěly ucelenější citace Hésioda, aby ho čtenář nemusel mít stále po ruce. Chápu ale, že by pak bylo třeba řešit otázku překladu: autorka by nejspíše musela text citovat v básnickém překladu Julie Novákové, ale ve výkladu používat prozaické překlady vlastní, což by někoho mohlo mást (byť mi to nepřijde nijak nepřipustné).

Jediný problém jsem co do primárních pramenů měl v kapitole o papyru z Derveni, v níž autorka nedostatečně bere v potaz fakt, že papyrus obsahuje dva žánrově naprosto odlišné a časově od sebe vzdálené typy textu: jednak orfickou teogonickou báseň, jednak alegorický komentář k ní. Přitom právě identifikaci Úranova přirození se Sluncem, o níž v dané kapitole jde, provádí patrně spíše až alegorický vykladač. Z papyru to, pravda, není zcela zřejmé a autorka by jistě mohla hájit i tezi, že je toto ztotožnění obsaženo již v orfické básni, nyní se však tomuto problému vůbec nevěnuje, což je matoucí. (Celá kapitola mi mimochodem přišla i málo obsahově zhodnocena: čekal jsem, že bude následovat výklad o Slunci u Hésioda a že se autorka bude zamýšlet nad tím, nakolik by s výkladem z Derveni mohl strukturálně souznít; leč nedočkal jsem se.)

Zatímco práce s primárními prameny je většinou vzorná, problematičtější je zacházení se sekundární literaturou. Ne že by byl problém v jejím rozsahu: bibliografie sice není nijak sáhodlouhá, ale nejdůležitější práce světových badatelů obsahuje a pro potřeby práce

je jistě plně postačující. Potíž je spíše ve způsobu, jímž autorka na výsledky předchozího bádání odkazuje. Pravidelně sice zmiňuje, o jakou literaturu se opírá, činí tak ovšem většinou jen na okraj v poznámkách pod čarou, přičemž nespecifikuje, v čem přesně se od daného autora odchyluje a nakolik jen reprodukuje jeho interpretaci. V hlavním textu probírá vše od začátku takřka výhradně na základě Hésiodových textů a s moderním bádáním se konfrontuje jen výjimečně. To může na první pohled vypadat sympaticky (přílišné shrnování a rozpitvávání moderních výkladů by jistě čtivosti práce nijak neprospělo), má to však ten neblahý následek, že není poznat, kudy přesně vede hranice mezi běžnými výklady a jejím vlastním interpretačním přínosem.

Tento problém pokládám za velmi palčivý zejména díky tomu, že do kategorie „notoricky známého“ spadá ve skutečnosti zhruba 80–90 % práce. To jistě samo o sobě není špatně – příliš velká originalita by u takto klasického tématu byla spíše podezřelá. Čtenář by ale měl neustále přesně vědět, kde každý z těchto klíčových ostrůvků originality začíná a končí. V opačném případě si buď odnese klamný dojem, že práce je originálnější, než doopravdy je, nebo – pokud sám moderní výklady Hésioda zná – může naopak při prokousávání se přes staré známé výklady získat mylný pocit, že autorka vlastně nic nového neříká.

Důslednější rozlišování zavedených výkladů od výkladů vlastních by navíc umožnilo učinit krok, který podle mne práce zoufale potřebuje, a sice zavést různé roviny výkladové kondenzovanosti. Kde autorka referuje zavedené výklady, mohla by postupovat velmi stručně – zvláště pokud se týkají témat, která bezprostředně nesouvisí s prostorem. Pokud by dobře známé věci byly jen stručně shrnuty a ilustrovány pouze pomocí několika málo příkladů, vyvstávaly by o to lépe autorčiny originální přínosy, které nyní v příliš velké mase materiálu často zapadají.

V některých částech jsem měl bohužel pocit, že autorka sama zcela adekvátně nereflektuje, do jaké míry je její výklad standardní, a kde začíná být objevný. Takto např. v kapitole „Smrtelníci“ tvrdí, že hésiodovský vývoj lidské sféry „většina interpretační tradice vykládá jako jednoznačný úpadek“ (s. 106). Upřímně netuším, na čem toto odvážné tvrzení zakládá – nejslavnější a nejčastěji přijímaný výklad Vernantův se od autorčina téměř neliší a ambivalenci lidského vývoje akcentuje velmi jasně. Podobně na s. 117 v téže kapitole se dozvídáme, že „Prométheus bývá tradičně interpretován jako dobrodinec lidstva“, zatímco autorka se pokusí podat vyváženější ambivalentní obraz. Ani zde mi není jasné, o jakou „tradiční interpretaci“ se jedná (možná má jít o antické výklady, což ale běžného čtenáře nenapadne), moderní badatelé pochopitelně o ambivalenci hésiodovského Prométhea dobře vědí. Vzniká tím klamný dojem, že autorka říká něco originálního na místech, kde se ve skutečnosti nijak neodchyluje od běžných interpretací. Přitom i v kapitole o smrtelnících řada originálních postřehů opravdu je (např. ve výkladu o pěti pokoleních), jsou ovšem mnohem drobnější a nejsou nijak odlišeny od standardního zbytku.

V této souvislosti by vůbec bylo dobré existující interpretace představit a vysvětlit, v čem se od nich autorka metodologicky liší. Přinejmenším o výkladů Vernantovy pařížské školy to pokládám za nutné, neboť právě k nim má v praxi autorka velmi blízko, přestože na rovině teorie vychází z úplně jiných východisek. Bylo by proto na místě důkladněji reflektovat, jak se Vernantův strukturalismus má k autorčinu přístupu „fenomenologickému“ a zda se v nějakých bodech tyto dva přístupy zásadně rozcházejí, nebo jde prostě o dvě komplementární hlediska dospívající k podobným výsledkům.

Návrhy na zlepšení

(1) Práce by dle mého soudu měla mít v první řadě jasněji vymezené téma. V předkládané podobě totiž jejím tématem není „žitý prostor“, nýbrž spíše „žitý svět“ archaického Řecka, což je ovšem vymezení příliš široké, a práce je díky němu málo koncentrovaná a působí rozvlekle. Velmi bych proto doporučoval držet se striktně prostoru a vše ostatní odsunout do pozadí a pojednat mnohem stručněji. Úplně vynechat (popř. shrnout na 2–3 stranách) by se dala kapitola o smrtelnících, která má na pojetí prostoru jen minimální dopad. Mnohem stručněji by se dal shrnout mýtus o nástupnictví, u něhož by mělo jít o vystižení základní vývojové dynamiky, přičemž by bylo možné vynechat všechny okrajové mytické postavy, které se k tématu prostoru bezprostředně nevztahují (např. většinu božstev z kap. 2.2.2–3). Výsledná práce by nejspíše byla zhruba o polovinu kratší, což by jí velmi prospělo: dvousetstránkový rozsah bývá u diplomové práce zpravidla spíše známkou toho, že se autorovi téma nepodařilo plně zkrotit, než že by svědčil o její skvělosti.

(2) Práce by měla být jinak členěna. Zvolený kompromis mezi výkladem tematickým a genealogickým podle mne nefunguje. Funkční členění by podle muselo být striktně tematické, přičemž z genealogických linií by vždy začleňovalo jen vybrané kousky pro dané téma relevantní. Pokud by autorka psala disertaci, nabízela by se možnost přidat i druhou část členěnou genealogicky, tj. spočívající víceméně v komentáři k Hésiodovi. Pro diplomovou práci by nicméně tematická část bohatě stačila. Pokud by se ukázalo, že dynamiku vyjádřenou genealogickými posloupnostmi nelze v takto tematicky rozvrženém výkladu postihnout, bylo by případně možné předřadit velmi stručný genealogický rozbor, který by opomíjel detaily a soustředil se právě jen na nastínění základních rysů obecného pohybu diferenciací, jehož detaily by posléze byly pojednány v příslušných tematických kapitolách.

(3) Rozvržení témat by podle mě mělo být mnohem jemnější; velmi obecná témata typu „Země“ či „Nebe“ nepostačují, neboť v sobě zahrnují stále ještě příliš pestré množství podtémat. Je například propastný rozdíl mezi tím, jaký dopad má na prožívání prostoru myticky zakotvená geografie (řeky, hory, moře atd.), pozice Země ve vertikální struktuře kosmu, nebo role Země jako božské bytosti aktivně zasahující do božské genealogie (pomáhající svrhnout tyranské vládce, ale také plodící Giganty a podobné obludy). Úplně samostatnou kapitolu by tvořila případná role jednotlivých bohů v prožívání prostoru (protiklad Hestie – Hermés apod.), pokud by ovšem vůbec nebylo lepší ji vynechat.

(4) Příbuzná témata by bylo třeba probírat pohromadě. Víím, že často to není snadné, protože témata mají tendenci se různě křížit, větvit a zrcadlit se v sobě navzájem, nicméně umění psaní spočívá právě ve schopnosti nalézt lineární výkladový řád i pro témata, která jsou ve skutečnosti spolu nedílně propletena a neustále na sebe odkazují. Pro Hésioda byl tento výkladový řád genealogický, moderní interpret ho musí vybudovat podle nějakých jiných kritérií, a to často za pomoci nekonečného přeskupování různých sekcí tak dlouho, dokud se je nepodaří rozumně poskládat za sebe. Relevanci jednoho motivu pro různé tematické okruhy je třeba řešit odkazováním a občas i stručným shrnováním.

(5) Při všech podrobnějších rozborech by bylo třeba hlídat, aby se zaostřením na část nezmizel nikdy ze zorného pole celek, tj. aby u každého dílčího probíraného prvku bylo neustále jasné, jaké pozice mu v širší síti strukturálních vztahů náleží a jak pomáhá ilustrovat obecnější téma dané kapitoly. Nyní až příliš často detaily vazbu na celek ztrácejí, a ve výsledku tak spíše čtenáře od náhledu celkovějších souvislostí odvádějí, místo aby jej

činily jasnějším. Typicky to platí např. pro postavy z genealogií, které má podle mě smysl probírat jen tehdy, když ilustrují nějakou obecnější dynamiku či strukturální vzorec dané genealogické linie. Velmi bych v této souvislosti doporučoval probírat konkrétních detailů spíše málo, zato však důkladně. Vzorem zde může být pěkný výklad o Medvědicí a jejich artemidovských souvislostech, který právě díky své propracovanosti umožňuje v části dobře zahlédnout celek. Naopak ve výkladu o ostatních souhvězdích a jejich vazbě na roční cyklus se toto nepodařilo. Jinak řečeno, namátková sonda do hloubky funguje mnohem lépe než všeobsáhlý, leč povrchní výklad směřující do šířky.

Formální stránka práce

Autorka velmi dobře vládne češtinou, a práce má proto dobrou jazykovou úroveň. Zjevně však neměla možnost si po sobě práci pořádně přečíst, neboť v textu zanechala desítky překlepů a chyb (opravil jsem je ve výtisku práce).

Po filologické stránce je třeba autorku pochválit za to, že se evidentně snažila dodržovat konsistentní přepis všech řeckých jmen se správnými délkami (v dnešních studentských pracích psaných nefilology podobná snaha bohužel není příliš běžná). Navzdory tomu jí v textu zůstalo mnoho desítek jmen přepsaných chybně (viz mé opravy v práci). Často k tomu došlo z nepozornosti, kdy je totéž jméno psáno tu správně (Lykáón, Erínye, Afrodíté), tu špatně (Lykaón, Erinye/Erýnie, Afrodíté). Větší pozornost by autorka měla věnovat deklinačním vzorům: díky nim by např. zjistila, že mužská jména na -ón a -ás končí vždy dlouze (Hyperión, Iásón, Atlás). U jmen třetí deklinace je pak třeba hlídat občasná zkracování kmene v pádech mimo nominativ (bez Lykáona, Hyperiona, aitheru, daimona). Jindy se autorka nechala zmást variantními tvary, např. její „Tyfón“ vznikl patrně jako hybrid mezi tvary „Týfón“ a „Tyfaón/Tyfóeis“. Nešťastný je i krátký „Eros“: Hésiodos sice opravdu používá tuto krátkou variantu, ta ovšem spadá pod druhou deklinaci, tj. měla by se skloňovat „bez Era“; proto bych rozhodně volil běžnější „Erós, Eróta“.

Typografická úroveň je slušná, pouze by autorka měla vědět, že každá poznámka je věta, tj. musí začínat velkým písmenem a končit tečkou. Taktéž by bylo dobré eliminovat jednopísmenné spojky a předložky na konci řádků.

Bibliografické odkazy kritéria pro diplomovou práci víceméně splňují, i když i na nich by bylo co zlepšovat. Má jediná opravdu zásadní výtka je, že u odkazů příliš často chybí údaj o stranách: na knihu jako celek lze odkazovat pouze tam, kde o daném tématu pojednává opravdu celá kniha, ale nikoli tam, kde se odkaz týká několika stránek; např. „pěkný postřeh, který West uvádí ve svém komentáři“ (s. 27) rozhodně nestačí odkázat pouze West 1966. Zbývající bibliografické připomínky míním jen jako nezávazné tipy na zlepšení, které nezapočítávám do hodnocení práce (jsem si vědom, že na filosofii se podobné věci neučí a že i v českých filosofických publikacích bývá úroveň bibliografických odkazů velmi nízká).

- Metodu odkazování autor + rok pro práci tohoto typu nepokládám za vhodnou: má význam tam, kde je třeba razantně šetřit místem, např. v úvodních pracích s minimem poznámek, nebo naopak v pracích s enormním množstvím odkazů. V diplomové práci z filosofie by byla mnohem lepší metoda plného odkazu v první citaci a zkráceného ve všech dalších, neboť takto by alespoň čtenář snadno identifikoval, na jakou práci se odkazuje (roky vydání si nikdo nepamatuje).

- Mezera před dvojtečkou oddělující název od podtitulu se uvádí jen v internetových knihovných katalozích, nikdy v tištěných publikacích (vyjma francouzštiny, která ovšem obecně s interpunkcí zachází úplně jinak).
- Jméno autora se při odkazování podle let za rokem znovu neopakuje (křestní jméno se uvádí před rokem, přičemž je dobrým zvykem je vypisovat a nezkracovat).
- U překladů je nutné uvádět minimálně datum vydání originálu (když už ne celý odkaz), neboť jedině díky němu si čtenář může knihu zasadit do správných historických souvislostí a poznat, zda pracím jiných badatelů předchází, nebo po nich následuje.
- Praxe neuvádění nakladatele (u nás nešťastně propagovaná např. nakladatelstvím Oikúmené) svědčí o míjení se s podstatou bibliografického odkazu: vždyť právě nakladatel o knize naprosto zásadně vypovídá, zatímco údaj, že kniha vyšla např. v Praze, kde působí tři čtvrtiny českých nakladatelů, je sám o sobě naprosto nicneříkající.

Celkové hodnocení

Hodnotit předkládanou práci je nesporné, že jde o práci v mnoha ohledech skvělou a překračující běžnou laťku. Autorka svému tématu výborně rozumí a její interpretace jsou citlivé a přesvědčivé. Zároveň ví, co chce, a má jasnou metodu, o níž svůj výklad opírá – což věru není samozřejmé, jak je dobře vidět např. ve srovnání s autorkou často citovanou hésiódovskou prací Veroniky Konrádové, kterou jsem před lety měl tu čest rovněž oponovat, a která v tomto ohledu za práci Elišky Luhanové výrazně zaostává, přestože byla psána jako disertace.

Na druhou stranu pokud právě podle těchto skvělých kvalit nastavíme měřítko posuzování, pak se domnívám, že práci se nepodařilo naplnit obrovský potenciál, který díky uvedeným autorčiným schopnostem měla. Nešťastně zvolená struktura a koncepce výkladu čtenáře ubíjí a nedává plně zazářit zajímavým myšlenkám v práci obsaženým. Přiznám se, že kdybych na práci nemusel psát posudek, nejspíše bych ji ani nedočel do konce – což je škoda, protože obsahuje mnoho velmi pěkných interpretačních postřehů. Tyto postřehy jsou ovšem dosti vzdáleny od sebe a utápějí se v rozsáhlých výkladech o tématech, která každý klasicky vzdělaný čtenář již zná. Autorka přitom vyniká sympatickou snahou o postžení celkového smyslu hésiódovského světa – tento celkový smysl však podle mě vyvstane jen při koncentrovanějším výkladu, který nezabředává do přílišných detailů, resp. který detailů využívá k tomu, aby celkovému náhledu dal propracovanější kontury.

Z těchto důvodů nezbývá mi než práci hodnotit jako *velmi dobrou*, byť samozřejmě blíže k jedničce.